

Cumhuriyet'in İlanı

Latince Respublica sözcüğünden Fransızca'ya Republique, İngilizce'ye Republic olarak geçen cumhuriyet sözcüğü; dilimize Arapça cumhur sözcüğünden geçmiştir. Sözcüğün anlamı halk, ahali demektir. Bu sözcük zamanla siyasal içerik kazanarak bir devlet ve bir hükümet biçimini adlandıracak şekle dönüşmüştür. Devlet şekli olarak egemenliğin ulusa/halka ait olmasını, hükümet şekli olarak da devleti yönetenlerin, egemenliği kullananların seçimle işbaşına gelmesini ve seçimlerin belli aralıklarla yapılmasını öngörür. Cumhuriyet halk yönetimidir. Egemenliğin halka/ulusa ait olmasıdır. Bu nedenle yasa karşısında eşit olan bireylerin devlet yönetimine eşit olarak katılma hakları vardır. 1789 Fransız devriminden sonra yaygınlaşmaya başlayan bu sistem Osmanlı İmparatorluğu döneminde pek etkili olmamıştır. Mutlak monarşiye karşı savaş açan Yeni Osmanlılardan **Namık Kemal** bu sistemin Osmanlı İmparatorluğuna uygun olmadığını söylemiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmeler açıktan olmasa bile gizliden gizliye çok cılız bir şekilde cumhuriyet düşüncesinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu ortam içinde yetişen **Mustafa Kemal**'in mutlak ya da meşruti sistemle ülke sorunlarının çözülmemeyeceğini gördüğü ve daha Sofya'da Ataşemiliter iken "Devletin esasını cumhuriyet ilkelerine göre hazırlamak gerekir." dediğini, Amasya'da milletin bağımsızlığını milletin azim ve kararının kurtaracağını söylediği, bunun için de halkın temsilcilerinin görüşlerini almak için Sivas'ta bir kongre yapılacağını belirttiği, **Erzurum Kongresi**'nde millî güçleri etkin ve ulusal iradeyi egemen kılacak kararın alınmasını sağladığı dikkati çekmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da bulunduğu sırada **Mazhar Müfit** Beye, "zaferden sonra hükümet şekli(nin) cumhuriyet olacağını" söylemiştir. Ancak ne kendi arkadaşları ne de toplum henüz cumhuriyet sistemine alışık olmadığı için bu düşüncesini millî bir sır olarak saklamıştır. Anadolu'da Millî mücadele örgütlenirken İstanbul'daki kimi deneyimli devlet adamının bu işin cumhuriyete gideceğini kestirdikleri, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in **Sivas Kongresi**'ni bir cumhuriyet girişimi olarak nitelediği, The Times gazetesinin de Sivas Kongresi'nden "Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz ettiği görülmektedir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Türk ulusunun yaşamında yeni bir dönem başlamış oluyordu. Artık halkın temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde hiçbir güç yoktu. Bu güç Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmak için geceli gündüzlü çalışırken, bir yandan da devlet ve toplum yaşamında belirleyici olan temel yasaları yapıyordu. 20 Ocak 1921'de kabul edilen **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** ile egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olduğunu açıkça ilan etmişti. Bundan bir süre sonra da geleneksel Osmanlı sisteminin temel dayanağı olan Saltanatı 1 Kasım 1922'de kaldırmıştı. Böylece padişahsız bir dönem başlamıştı. Yürürlükteki sistem adı konmamış bir cumhuriyetti. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklamaktadır:

"Saltanat döneminden cumhuriyet dönemine geçebilmek için herkesin bildiği gibi bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki fikir ve iki görüş durmaksızın birbiriyle mücadele etti. O fikirlerden biri saltanatın sürdürülmesiydi. Bu fikrin taraftarları belli idi. Diğer fikir saltanat yönetimine son vererek cumhuriyet yönetimi kurmaktı. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak görüşümüzün uygulama yeteneğini saklı tutup uygun zamanda uygulayabilmek için saltanat taraftarlarının fikirlerini uygulama alanından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle anayasa yapılırken saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin belirtilmesinde ısrar ederlerdi. Biz bunun zamanı gelmediğini veya gerek olmadığını bildirerek o yönü söylemeden geçmekte yarar görüyorduk. Devlet idaresini Cumhuriyetten söz etmeden millî egemenlik esasları çerçevesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyecek bir şekilde biçimlendirmeye çalışıyorduk". Millî Mücadeleyi başarıyla tamamlayarak düşmanı yurttan atan, Saltanatı kaldıran, Lozan barış görüşmelerini başlatan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Nisan

1923'te yeniden seçimlere gitme kararı almıştır. Atatürk'ün önderliğinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adaylarının ezici çoğunlukla kazandığı seçim sonucu, yeni Meclis 11 Ağustos 1923'te açılmıştır. **Lozan Antlaşması** onaylandıktan, Ankara, Başkent yapıldıktan, Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 9 Eylül 1923'te Halk Partisine dönüştürüldükten sonra sıra rejimin adının konmasına gelmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 27 Eylül 1923'te Neue Frei Prese'ye verdiği demeçte; yürürlükteki anayasaya göre Türkiye'deki sistemin cumhuriyet olduğunu söylemişti. Yürürlükte bulunan sistem Meclis Hükümeti sistemiydi. Bu sistemde devlet başkanlığı görevi Meclis Başkanlığınca yürütülüyordu. Hükümet üyeleri Meclisten tek tek seçiliyordu. Dolayısıyla aralarında bir birlik olmayabiliyordu. Ülkeyi çağdaş dünyanın bir parçası hâline getirebilmek için hükümetin etkin ve kendi içinde tutarlı olması zorunluydu. Ancak milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri olmasına rağmen hükümete karşı tavırlarında anlaşmazlık vardı. **Fethi Bey**'in **İcra Vekilleri** Reisliği ile **Dâhiliye Vekilliğini** üstlenmesi hoş karşılanılmıyordu. Ayrıca, kimi hükümet üyeleri de sık sık eleştiriye uğruyordu. Fethi Bey adeta hükümet işlerini yapamaz duruma getirilmişti. İstifa etmek istiyordu. Nitekim Fethi Bey 24 Ekim 1923'te Dâhiliye vekilliğinden istifa etti. Aynı sırada Meclis ikinci başkanı **Ali Fuat Paşa** da bu görevini bıraktı (24 Ekim 1923). Meclis, Fethi Bey'den önce İcra Vekilleri Reisliğinden istifa eden **Rauf Bey**'i Meclis ikinci başkanlığına, Erzincan Millet Vekili Sabit Bey'i de Dâhiliye vekilliğine seçti (25 Ekim 1923). Mustafa Kemal Paşa Sabit Bey'in Valilik dönemindeki çalışmalarını göz önüne alarak Onu Yeni Türkiye'nin iç işlerini yönetecek nitelikte görmüyordu. Rauf Bey'in Meclis ikinci başkanlığına seçilmesi ile Lozan Antlaşması'nı yapan Dışişleri Vekili **İsmet Paşa**'yı, Meclisin tutmadığı gibi bir izlenim vermeye çalıştığını düşünüyordu. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa Hükümet üyelerini Çankaya'da topladı ve istifa etmelerini önerdi. Muhalefetin gücünü sınavabilmek için hükümet üyelerinden yeniden vekil seçilseler bile bu görevi kabul etmemelerini istedi (25 Ekim 1923). Bundan iki gün sonra hükümet istifa etti. Hükümetin istifası önce parti genel kurulunda sonrada mecliste açıklandı. Meclis odalarında, evlerde grup grup toplanan milletvekilleri hükümet üyeleri listesi hazırladı. 28 Ekim akşamına kadar bu çalışma sürdürüldü fakat olumlu bir sonuç alınarak yeni bir hükümet kurulamadı. Hükümet krizi doğdu. Muhalefet yeni bir hükümet oluşturabilmek için büyük bir çaba içine girdi. Ancak başarılı olamadı. Halk Partisi Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey bir hükümet listesi hazırladı bu konuda Parti lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın da görüşlerini almak için onu parti yönetim kuruluna çağırdı (28 Ekim 1923). Listeyi inceleyen Mustafa Kemal Paşa bu konuda adı geçen kişilerin de görüşlerinin alınmasını istedi. Listede adı olan kimi kişiler hükümette yer almak istemediklerini söylediler. Bunun üzerine gerekenlerle daha çok görüşüp üzerinde anlaşılacak kesin bir liste hazırlamalarını tavsiye ederek toplantıdan ayrıldı. Meclisten ayrılırken Halit ve Kemalettin Sami Paşa'nın Mecliste olduklarını öğrendi ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa aracılığıyla onları akşam yemeğine Köşk'e çağırdı. 28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da akşam yemeğinde bu paşalarla birlikte Kâzım Paşa (Özalp) İsmet Paşa, Fethi Bey, Rize Milletvekili Fuat Bey, Afyonkarahisar Milletvekili **Ruşen Eşref** Bey de bulunuyordu. Bu toplantıda Atatürk "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz." diyerek bir süreden beri üzerinde çalıştığı Cumhuriyete geçme düşüncesini sofrada bulunanlarla paylaştı. Yemekte bulunanlar bu kararı onayladıktan sonra bunun yöntemi üzerinde görüş alışverişinde bulunuldu. İsmet Paşa dışındaki konuklar erken ayrıldılar. Atatürk, İsmet Paşa ile çalışarak Teşkilât-ı Esasiye kanununun bazı maddelerinde yapılacak değişikliklerle amaca ulaşılacağını gördü. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin sonuna, "Türkiye Devletinin hükümet şekli cumhuriyettir." cümlesi eklendi. Üçüncü maddede, "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanları aracılığıyla yönetir." Anayasanın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri de şöyle değiştirildi. "Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanınının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir. Türkiye

Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla gerekli gördükçe Meclis'e ve hükümete başkanlık eder. Başvekil, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tümünü Cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis toplantı halinde değilse onaylama Meclisin toplantısına bırakılır". 29 Ekim 1923'te Halk Partisi Grubu, Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Parti Yönetim Kurulu, Fuat Paşa başkanlığında hazırladığı hükümet listesini Genel Kurula sundu. Bunun üzerine milletvekilleri arasında tartışmalar başladı. Milletvekillerinin önemli bir kesimi Mustafa Kemal Paşa'nın krize müdahale etmesini ve kendilerini bilgilendirmesini istedi. Nitekim sorunun çözümü için parti meclisi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya yetki verilmesini isteyen bir önerge okundu ve kabul edildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Meclise çağrıldı. Çankaya'dan Meclise inen Mustafa Kemal Paşa doğruca Halk Partisi toplantısına girdi. Hükümet sorununa bir çözüm bulunamadığını belirterek, sorunun çözümüne yönelik yapacağı öneri için milletvekillerinden bir saat izin istedi. Bu istek kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, bu bir saat içinde gerekli kişilerle görüşerek akşam İsmet Paşa ile hazırladığı yasa teklifini arkadaşlarıyla paylaştı. Daha sonra toplanan Halk Partisi Genel Kurulunda hükümetin oluşturulamama nedeninin hükümet üyelerinin tek tek Meclisten seçilmesinden kaynaklandığını, bunu giderebilmek için bir teklif hazırladığını, bu teklif kabul edilirse sorunun çözüleceğini belirtti ve yukarıdaki teklifi okumak üzere kâtime verdi. Bunun üzerine tartışmalar başladı. Uzun ve sert tartışmalardan sonra teklif ve önerilen maddeler tek tek oylanarak kabul edildi. Ardından Parti Grubu toplantısı bitirilerek Meclis toplantısına geçildi. Teklif, Kanun-u Esasi Encümenine gönderildi. Burada "Türkiye Devletinin Dini İslam'dır." "Resmî dili Türkçedir" ibareleri eklendi. İvedi olarak görüşülen teklif "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında alkışlarla kabul edildi (29 Ekim 1923). Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi ve Mustafa Kemal Paşa katılanların oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı 30 Ekim 1923'te de İsmet Paşa'yı Başbakan olarak atadı. Cumhuriyetin ilan edildiği gece telgrafla yurdun dört bir yanına bildirildi. Halk coşkuyla Cumhuriyetin ilanını kutlarken Saltanat ve Hilafet yanlıları, İstanbul Basını ve Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal ile birlikte bu savaşı yürüten kimi devlet adamı Cumhuriyetin ilan edilmesine sert tepki gösterdi. Başta Rauf Bey, **Kâzım Karabekir Paşa**, Ali Fuat Paşa olmak üzere eski silah arkadaşları ve kimi milletvekili işin aceleye getirildiğini, kendilerine haber verilmeden Cumhuriyetin ilan edildiğini belirterek tepki gösterdiler.

İhsan GÜNEŞ

KAYNAKÇA

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1981.

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1989.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti**, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem (1923-1927)**, 1. Cilt, TBMM Yayını, Ankara 1993.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, 1. Cilt, Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul 1973.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II. Devre, c. 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını; Matbaası, Ankara.

20/05/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-ilani/?pdf=3712> adresinden eriřilmiřtir